"QIRONXON" DOSTONINING POETIK TUZILISHI: BADIIY VOSITALAR, TIL XUSUSIYATLARI VA IFODAVIYLIK ESTETIKASI

Musayev Shohsuvor Tursin o'g'li
CHDPU o'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi,
2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqola "Qironxon" dostonining poetik tili, badiiy vositalari va ifodaviylik estetikasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda epitet, mubolag'a, antiteza, mifologik obrazlar va ramziy predmetlar kabi vositalarning doston matnidagi vazifasi ilmiy asosda ochib berilgan. Doston tilining xalqona iboralar va emotsional-ekspressiv leksika orqali ta'sirchanlik kasb etishi ko'rsatilgan. Tahlil natijasida "Qironxon" dostonining poetik tili xalqona epik tafakkurning yuksak badiiy ifodasi ekanligi isbotlangan. Maqola o'zbek folklorshunosligiga va xalq dostonlari poetikasini o'rganish sohasiga hissa qo'shishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *poetik til, ifodaviylik, badiiy vositalar, xalq dostoni, "Qironxon", mifologik obraz, epik tafakkur.*

Abstract*: This article is dedicated to analyzing the poetic language, literary devices, and expressive aesthetics of the epic "Qironkhon." The study scientifically examines the functions of such devices as epithet, hyperbole, antithesis, mythological images, and symbolic objects within the text of the epic. It is demonstrated that the language of the epic acquires its artistic power through folk idioms and emotionally expressive vocabulary. As a result of the analysis, it is proven that the poetic language of the epic "Qironkhon" represents the highest artistic expression of folk epic thinking. The article aims to contribute to Uzbek folkloristics and the field of studying the poetics of folk epics.*

Keywords: *poetic language, expressiveness, literary devices, folk epic, "Qironkhon," mythological image, epic thinking.*

O’zbek xalq og’zaki ijodi asrlar davomida shakllanib, sayqallanib kelgan ulkan ma’naviy merosdir. Bu meros ichida dostonchilik alohida o’rin egallaydi: xalq dostonlari nafaqat badiiy ijod namunasi, balki xalqning tarixi, dunyoqarashi, axloqiy qarashlari va estetik ideallarining bevosita ifodasi hisoblanadi. Dostonlar baxshilar tomonidan asrdan asrga og’izdan-og’izga o’tib, har bir ijroda yangi badiiy boyliklar bilan to’ldirilgan. Shu jihatdan, xalq dostonlarini lingvopoetik va badiiy-estetik nuqtayi nazardan tadqiq etish o’zbek adabiyotshunosligining dolzarb vazifalaridan biri bo’lib qolmoqda.

“Qironxon” dostoni o’zbek xalq eposi an’analarini davom ettiruvchi nodir asarlardan biri bo’lib, unda qahramonlik, adolat, sadoqat va insoniy qadriyatlar g’oyalari badiiy jihatdan yuksak darajada ifodalangan. Doston syujeti Alixon podshoh va uning farzandlari Qironxon hamda Oqbilak taqdiri atrofida qurilgan bo’lib, ezgulik va yovuzlikning abadiy kurashi asosiy dramatik o’q sifatida butun asar davomida rivojlanib boradi. Baxshi ijrosi jarayonida shakllangan ushbu doston xalqona poetik tafakkur va badiiy ifodaning yuksak cho’qqisiga ko’tarilgan.

Poetik til badiiy adabiyotning eng muhim tarkibiy unsurlaridan biri bo’lib, asarning g’oyaviy-badiiy mazmunini estetik jihatdan ta’sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Uning asosiy vazifasi voqelikni nafaqat tasvirlash, balki uni obrazli, hissiy va ta’sirchan shaklda qayta yaratishdan iborat. Shu bois poetik tilda ifoda va ifodaviylik kategoriyalari yetakchi o’rin tutadi. Ifoda tushunchasi badiiy matnda muallif fikrining til vositalari orqali bevosita bayon etilishini anglatadi va voqea, obraz, holat hamda kechinmalarning mazmuniy jihatdan aniq, tushunarli ifodalanishini ta’minlaydi. Ifodaviylik esa poetik tilning emotsional-estetik ta’sir kuchi bilan bog’liq bo’lib, badiiy vositalar orqali nutqning ta’sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Ifodaviylikni yuzaga keltiruvchi asosiy badiiy vositalar:

- Metafora, metonimiya, tashbeh — tasvirni jonlashtiradi va obrazlar tizimini boyitadi.
- Mubolag'a va personifikatsiya — qahramonning kuch-qudratini bo'rttirib ko'rsatadi.
- Epitet va takror — matnning ohangdorligini va estetik qiymatini oshiradi.
- Parallelizm — syujet rivojiga tantanavorlik va epik salobat bag'ishlaydi.
- Leksik tanlov (arxaizmlar, xalqona iboralar) — ifodaviylikni kuchaytiradi.

"Qironxon" dostoni poetik tili o'zbek xalq dostonchiligiga xos badiiy-estetik mezonlar asosida shakllangan. Doston tilida xalqona obrazlilik, sodda va ravon bayon bilan bir qatorda, chuqur mazmunni ifodalovchi badiiy vositalarning samarali qo'llanilgani kuzatiladi. Muallif (baxshi) nutqi yetakchi o'rin egallab, hikoyaviy bayon bilan lirizmni uyg'unlashtiradi: baxshi voqealarni oddiy xabar berish bilan cheklanmay, o'z munosabati va hissiy holatini ham til vositalari orqali ifodalaydi.

Doston tilida xalqona iboralar, frazeologik birliklar va og'zaki nutqqa xos sintaktik qurilmalar keng uchraydi. Qahramonlar nutqi sodda, lo'nda va ta'sirchan bo'lib, tinglovchiga tez yetib boradigan obrazli ifoda vositalariga boydir. Dialoglarda personajlar nutqining individuallashtirilishi ularning ijtimoiy mavqei va ruhiy holatini ochib berishga xizmat qiladi.

Dostonning asosiy badiiy-uslubiy belgilari:

- An'anaviy epik formulalar va takroriy tasvirlar orqali ohangdorlik ta'minlanadi.
- Xizr, Ilyos, Jabroil kabi mifologik obrazlar voqealarga ilohiylik tusini beradi.

- Mubolag’a orqali qahramon kuchi va jasorati ideallashtirilib tasvirlanadi.
- "Biram quvongan yomon, biram qo’rqqan yomon" — parallelizm asosidagi maqolona iboralar.
- Ramziy predmetlar (Bujorako’z ot, tilla muyassak, qora tuyg’un) qahramon sinovini ifodalaydi.

Do’rmon podshosi Alixon befarzandlikdan aziyat chekib, avliyolardan farzand tilab safarga chiqadi. Tushida Xizr va Ilyos payg’ambarlar ko’rinib, o’g’lining oti Qironxon, qizining oti Oqbilak bo’lishini bashorat qiladi. Vazir Boymuhammad esa Xudoyqul podachining qizi Botako’zni Alixonga sovchi qo’yadi. Botako’z homilador bo’lgach, to’qqiz raqib xotin va ularning fitnasiga uchgan Fotigul maston kampir bolalarni yo’q qilishga til biriktiradilar.

Maston kampir sakkiz la’li tilla evaziga Botako’zning go’daklarini aldab boshqa kishiga topshiradi va podshohga "ikkita kuchuk tug’di" deb yolg’on xabar yetkazadi. G’azabga mingan Alixon Botako’z va go’daklarni zindonga tashlaydi. Farzandlaridan ayrilgan Botako’z faryod chekarkan, Fotima ruhi ko’rinib, o’n to’rt yildan keyin farzandlari bilan diydor ko’rishini bashorat qiladi.

Ushbu epizodda qo’llanilgan poetik vositalar:

- Mifologik motiv (Xizr va Ilyosning tushda ko’rinishi) — qahramonning ilohiy taqdir tomonidan tanlanganini anglatadi.
- Antiteza — bir tomonda begunoh Botako’z, ikkinchi tomonda hasadgo’y xotinlar va maston.
- Bashorat (proritsiya) — ismlarning oldindan aytilishi, diydor ko’rish va’dasi.
- Ramziy almashtirish (kuchuk motivi) — begunohlikning haqoratlanishi va qadriyat toptalishi ifodasida.
- Emotsional-ekspressiv leksika ("fig’on chekish", "zor-zor yig’lash") — kuchli ruhiy ta’sir vositasi.

Fotigul mastonga yollangan Odirboy go’daklarni cho’lga olib chiqib o’ldirmoqchi bo’lganida g’oyibdan "Bolalarni o’ldirma!" degan sado keladi. Jabroil qoraqush qiyofasida uchib kelib bolalarga soya soladi. Kiyikning ilohiy ko’rsatmasi bilan go’daklar emiziladi va yetti yoshga yetgach, cho’lda mo’jizaviy gulistonbog’da voyaga yetadilar. Ularni topib qolgan otinchi Odirboy bolalarni bozorga olib borib olmalar sotib, taqdimot orqali Alixonga yetkazadi.

Alixon bolalarga "Qironxon" va "Oqbilak" ismini beradi — xuddi bashoratdagi kabi. Qironxon ovda podshoh bilan tanishib, saroyga taklif etiladi. Buni bilib qolgan hasadgo’y xotinlar Fotigul mastonga qayta buyruq beradilar. Maston "onalik" qiyofasida Oqbilakni aldab, Qironxonni xavfli sarguzashtlarga jo’natadi: u tilla muyassakni topish uchun mashaqqatli yo’lga otlanadi.

Ushbu bo’limning poetik-g’oyaviy ahamiyati:

- Ilohiy himoya motivi — Jabroilning soya solishi, kiyikning emizishi ezgulikning g’alabasini oldindan ko’rsatadi.
- Kiyikning qarg’ishi — "Otasi, onasi men kabi zor-zor yig’lasin" — adolatning badiiy ifodasi.
- Mo’jizaviy predmetlar (Bujorako’z ot, qora tuyg’un, oq chalochin) — qahramonlik va shohona nasab ramzi.
- Sinov motivi — tilla muyassakni qo’lga kiritish Qironxonning qahramon sifatida shakllanishini bildiradi.

Epik dramatizm — Shapongquloq kampir va Suchehra pari kabi obrazlar voqealarni murakkablashtiradi.

"Qironxon" dostoni poetik tili va ifodaviy imkoniyatlari xalqona epik tafakkurning yuksak namunasini ifodalaydi. Unda xalqona ifoda, mifologik obrazlar, ramziy predmetlar va kuchli emotsional tasvirlar uyg’unlashib, dostonning badiiy-estetik qiymatini oshiradi. Poetik til yordamida qahramonlik, adolat, sadoqat va mardlik kabi umuminsoniy g’oyalar badiiy jihatdan mukammal ifodalangan.

Ifoda va ifodaviylik vositalarining o’zaro uyg’unligi dostonning mazmuniy va estetik yaxlitligini ta’minlaydi. Ifoda asarda fikrning aniqligi va mantiqiyligini belgilasa, ifodaviylik uning badiiy ta’sirchanligi va emotsional kuchini yuzaga chiqaradi. Xalq dostonlarida bu ikki jihatning sintezi tinglovchi ongida chuqur hissiy kechinmalarni uyg’otib, asarni avloddan avlodga yetkazib keluvchi ma’naviy boylikka aylantiradi.

- Badiiy vositalar tizimi (epitet, mubolag’a, tashbeh, antiteza) dostonning ifodaviylik estetikasini tashkil etadi.
- Mifologik va diniy obrazlar orqali ezgulikning yovuzlik ustidan g’alabasi g’oyasi badiiy mustahkamlanadi.
- Ramziy predmetlar va bashorat motivlari syujetning ichki mantiqini va dramatik keskinligini ta’minlaydi.
- Xalqona ibora va frazeologik jumlalar dostonning jonli, tabiiy va ishonarli ifodaviyligini yuzaga chiqaradi.
- "Qironxon" dostoni o’zbek xalq eposi an’analarini boyituvchi badiiy yodgorlik sifatida alohida ilmiy ahamiyatga ega.

“Qironxon” dostoni poetik tuzilishi, til boyligi, badiiy vositalar tizimi hamda mukammal kompozision-syujet qurilishi bilan o’zbek xalq dostonchiligi an’analarining yuksak namunalaridan biri hisoblanadi. Uning poetik va kompozision xususiyatlarini o’rganish nafaqat mazkur dostonning badiiy qiymatini aniqlash, balki umuman xalq epik tafakkuri, mifologik qarashlar va og’zaki ijod poetikasini chuqurroq anglash uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Рещетикова А.П. Фонд сюжетных мотивов и музыка в этнографическом контексте: АКД. –М.: 2007. –С. 18-19.

2. Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари. Учинчи жилд. Қиронхон достони. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. –Т: 2015. –Б. 12.

3. Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари. Учинчи жилд. Қиронхон достони. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. –Т: 2015. –Б. 13.

4. Маматқул Ж. Халқ ижодиёти – бебахо қадрият. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2013 йил 32-сони.

5. www.natlib.uz (O‘zbekiston Milliy kutubxonasi rasmiy sayti)